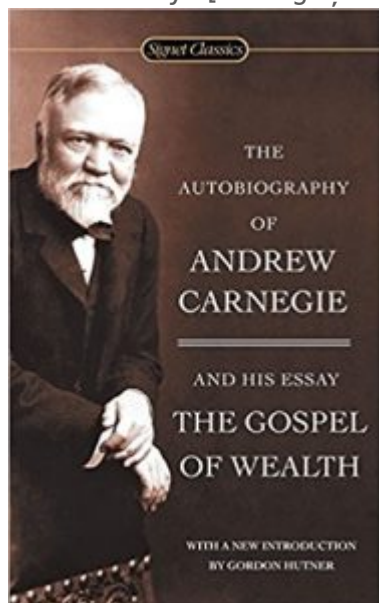

DESPRE CAPITALISM, CAPITALISTI SI AVUTIILE LOR

written by [Dragoș Paul Aligică] | April 25, 2018

Cand Warren Buffet – locul doi in topul miliardarilor americani la vremea aceea – a anuntat cum ca doneaza aproape 90% din averea sa, estimata la 44 miliarde de dolari, sustinerii unor cauze filantropice, anuntul a produs un soc global. Iar socul a fost dublu: cea mai mare parte a banilor mergeau la fundatia condusa de Bill Gates –locul intai in topul miliardarilor –, creata si ea exact in ideea promovarii unor astfel de cauze. In pofida surprizei, initiativele si atitudinile celor doi nu erau nici unice, nici excentrice. Dar lumea uitase ce e cu ele... In fapt ele se aliniaza la o traditie americana inaugurata inca din secolul XIX. Odata scos de sub semnul surprizei si excentricului si privit atent, evenimentul deschide o fereastră speciala spre o traditie ce ilustreaza ce poate sa fie capitalismul, atunci cand un mod de asumare a rolului de capitalist face ca acesta sa depaseasca stadiul de mecanica institutionala si sa inspire o mentalitate cu o cultura specifica.

Exercitiul este cu atat mai necesar cu cat perceptia capitalismului in discursul public romanesc este inca dominata de sintagme precum “capitalism salbatic” sau “acumulare primitiva de capital” – reziduurile mitologiei marxist-socialiste. In comunism, functia sintagmelor era sa discrediteze capitalismul ca o ordine inumana, a “exploatarei omului de catre om”. In tranzitie, sintagmele au capatat o noua functie: aceea de a scuza si legitima rapacitatea si impostura profitorilor tranzitiei – ingineri financiari si oligarhi – deveniti peste noapte mari capitalisti.

Sigur, se spune, modul in care s-au imbogatit este ilegal si imoral, dar modul lor de actiune este inerent stadiului incipient al capitalismului. Este ceva inevitabil unei anumite etape istorice sau sociale. Pe scurt, nu numai ca oligarhia tranzitiei si metodele folosite de ea sunt astfel legitimate, dar se si sugereaza ca am putea gasi in “America acumularii primitive de

capital" modelul uman al oligarhilor si profitorilor tranzitiei romane.

O privire inapoi la capitalismul secolului XIX american arata ca au existat intr-adevar si acolo multi impostori si escroci, unii dintre ei legendari. Dar, daca este sa dam crezare studiilor dedicate economiei americane de secol XIX de autori precum Kirkland, Cole sau Blackford, realitatea istorica a inceputurilor marelui capitalism nu este nici dominata, nici definita de acestia. Spiritul, culoarea si evolutia noului sistem economic au fost date de un cu totul alt tip de capitalist. Ca sa intelegem mai bine despre ce este vorba, trebuie sa redescoperim ce fel de oameni erau liderii capitalisti ai vremii, uitandu-ne direct la ideile si valorile lor si la felul in care au materializat aceste idei in agenda publica. Angajandu-ne in acest exercitiu, nu facem decat sa venim in intampinarea oligarhilor momentului, care doresc cu atata fervoare sa fie comparati cu pionierii capitalismului din fazele incipiente ale acestuia.

Un cult al muncii inteligente

Daca e sa dam crezare unui istoric precum Kirkland, un puternic cult al muncii, promovarea individualismului si autoguvernarii, precum si credinta in rolul inteligentei si educatiei sunt caracteristicile definitorii ale constitutiei ideologice a pionierilor marelui capitalism american. Primul lucru care surprinde la acestia este obsesia cvasi-religioasa a ideii de munca si efort. Un Raport catre Senat scris in 1885 exprima sintetic ideea: "Suntem obligati sa muncim. Este o lege divina: sa te hranesti din sudoarea fruntii tale. Este o lege economica profunda. Omul trebuie sa munceasca". Un mare lider industrial completa: "Adevarata Evanghelie este sa lasi omul sa-si obtina cele necesare vietii si confortul prin propriile eforturi. Aceas ta il va face sa fie si mai bun, si mai intelept".

Convingerea in natura profunda a muncii era combinata cu o credinta la fel de puternica in individualism. Iar individualismul implica virtutea de a te descurca singur, fara a astepta ceva de la stat. Oamenii trebuie sa fie capabili sa judece independent si sa ia decizii libere: "Aceasta este tara individualismului. Dorim sa facem astfel incat cetateanul sa fie cat se poate de independent. Dorim ca el sa fie spontan, sa se autoguverneze si sa se automotiveze. Dorim sa fie capabil de o perpetua autoeducatie. Tot ceea ce trebuie sa facem este sa ii dam instrumente necesare ca sa isi poata sustine si exploata in mod indefinit capacitatile latente".

Cat de convinsi erau liderii americani de rolul inteligentei ne arata nenumaratele pozitii publice luate in acest sens. Un alt Raport catre Senat, de data aceasta din 1880, sintetizeaza: "Inteligenta da roade. Nimic nu este mai puternic decat inteligenta pusa in slujba productiei". Directorul American Standard Tools intareste ceva mai tarziu: "Totul se inclina in favoarea celor educati si inteligenti. Cunoasterea este avutie acolo unde aceasta este exercitata cu fidelitate si onoare".

O revolutie a educatiei practice

Faptul ca reprezentantii "capitalismului salbatic" american chiar credeau in aceste idei este confirmat de testul ultim pentru orice capitalist: si anume,

vointa de a-si pune banii la bataie pentru ele. Daca pentru ei ideea de munca era totdeauna legata de cea de inteligenta si aceasta era legata de ideea de educatie, acest algoritm nu putea ramane fara urmasi practice pentru acesti oameni prag matici. Astfel, in a doua jumătate a sec. XIX asistam la o explozie de interes al comunitatii de afaceri pentru educatie. Nu era doar o chestiune ideologica, ci si una p ractica. Cum putem avea oameni mai muncitori, mai corecti si mai eficienti?

“Ignoranta este o inchisoare, raspunde Raportul mai sus citat. Educatia rupe lanturile. Ea elibereaza si in acelasi timp ii ajuta pe oameni sa fie autosuficienti si sa se ajute pe ei insisi.” De aici, o constanta presiune pentru tot mai multe elemente practice in educatie. Directia de actiune era prefigurata de industriasul Henry Baird: “Educatia livresca duce la demoralizare si produce o armata de gentlemani frustrati care se considera deasupra oricarei activitati practice. Manufacturam prea multi domnitori si domnisoare si prea putin oameni cu inclinatie practice”. Astfel, liderii oamenilor de afaceri incep sa sustina tot mai intens reforma sistemului de invatamant. De pilda, preseaza ei, bazele contabilitatii si aritmeticii comerciale ar trebui introduse in curriculum. Numai asa se poa te aduce echilibrul in- tre discipline care au importanta practica imediata si cele ce nu au.

Treptat, notiunea potrivit careia sistemul de educatie existent era neadecvat cerintelor momentului se transforma intr-o convingere a businessmenilor, care trebuie sa-si asume personal misiunea de a crea alternative. De aici, un val de scoli comerciale, tehnice si profesionale. Peter Cooper, un mecanic din New York devenit milionar, creeaza o scoala alternativa “la actualele scoli care ii pregatesc pe tineri pentru orice, mai putin pentru a fi buni si indemanatici muncitori, tehnicieni, artizani sau producatori”. In 1860, Charles Thomson creeaza Institutul Industrial, “menit sa pregateasca tinerii in acele domenii de educatie care sunt esentiale pentru viata practica, dar care nu sunt pre date in scolile noastre si in general intelegerea principiilor stiintifice ce sunt aplicabile in practica si care pot sa ajute saexercite in mod inteligent si eficient in linia lor de business”.

Curand, businessmenii incep sa-si indrep te privirile si spre universitati, unde se fac purtatorii aceluiasi spirit de insatisfactie si reforma. Pentru a schimba lucrurile, businessmenii dau drumul unei adevarate avalanse de donatii: catre Harvard, pentru inginerie, catre Yale, pentru stiinte aplicate, catre MIT, pentru stiinte exacte. Johns Hopkins creeaza o universitate in Baltimore. Leland Stanford una in California. Donatia imensa a lui John D. Rockefeller duce la renasterea Universitatii din Chicago. America este astfel rapid acoperita de la un cap la altul de o multime de noi centre de educatie, toate create sau finantate de businessmeni. Impactul lor cumulat transforma civilizatia americana in mai putin de o generatie.

Caracter in business si educatie

In acelasi timp insa, oamenii de afaceri intelegeau rolul pe care "caracterul" il are in viata si munca. Autodisciplina si capacitatea de concentrare si autocontrol erau mult mai apreciate decat diplomele si certificatele. Directivele pe care Charles Perkins le da subordonatilor sai in ceea ce priveste criteriile la angajarea noilor salariati sunt exemplare in acest sens: "Prima intrebare trebuie sa fie: Ce fel de om este? Ce caracter are? Si numai dupa aceea si in masura in care raspunsul este satisfactor, puteti sa treceti si sa investigati ce educatie are la baza".

Lista in sine a trasaturilor de caracter dorite pentru un angajat este interesanta: "acuratete, promptitudine, meticulozitate, fidelitate fata de organizatie si mai presus de orice intelegerea faptului ca munca este sursa avutiei si ca este cea care da valoare omului. In plus, trebuie sa aiba taria de vointa necesara exercitarii unor pozitii de administratie si executive".

Introducerea caracterului in ecuatie produce insa o tensiune evidenta intre doua obiective divergente. Accentul pus pe caracter si pe functia sistemului de educatie in construirea caracterului nu poate sa nu intre in tensiune cu ideea de training si educatie orientate catre chestiuni practice. Apare astfel intrebarea: cum poate fi construit si modelat caracterul la scara sociala? Cum pot fi dezvoltate autodisciplina, judecata si capacitatile de analiza practica?

Raspunsul reflexiv era reintoarcerea catre crestianism si Biblie. Intr-adevar, multi dintre liderii comunitatii de afaceri erau si stalpi ai comunitatilor lor religioase. Dar exista si o a doua varianta, care a de venit din ce in ce mai influenta. Era vorba de constituirea unui nou tip de invatamant scolar, in care insusi procesul de invatare a unei meserii (sau profesii) devenea un exercitiu formator de caracter. Faptul ca acesti oameni practici erau atat de atenti la tensiunea dintre pregatirea tehnica si caracter spune multe despre propriul lor caracter. Mai mult, ei se simt datori sa proiecteze acest training pentru business si viata practica pe un fundal moral. Astfel, contabilitatea era prezentata ca ceva mai mult decat o profesie – era o chestiune de etica.

In mod similar, alte discipline profesionale erau privite nu ca simpla pregatire tehnica, ci ca modalitati de intarire si formare a caracterului, mintii si constitutiei morale. Dupa cum spune un reprezentant al industriilor: "Educatia pentru business foloseste apelul la motivul trivial si deloc elevat al dorintei de prosperitate materiala, dar, facand aceasta prin disciplina, efort si tenacitate, face mai mult pentru intarirea si indreptarea constitutiei morale a societatii decat toate predicile din lume".

Acest raspuns la provocarea data de formarea si intarirea caracterului ca obiectiv al actului de educatie si tensiunea creata de aceasta cu necesitatea de a genera o pregatire cat mai aplicata a marcat adanc evolutia capitalismului american. Intr-o perioada turbulenta si de schimbare sociala profunda, intentionat sau nu, liderii capitalisti ai momentului transcend un cult al muncii cu radacini religios-filosofice si creeaza bazele unei culturi a capitalismului productiv bazata pe un sistem de educatie propriu.

0 doctrina fara precedent

Aceasta noua subcultura a capitalismului care incearca sa ancoreze practica afacerilor in principii religioase si etice, cat si in datoria fata de societate in termeni foarte pragmatici, atinge un punct culminant spre sfarsitul secolului, cand multimilionarul Andrew Carnegie articuleaza una dintre cele mai interesante si influente doctrine ale capitalismului american. In ea putem sa gasim si radacinile deciziilor de azi ale unor Gates sau Buffet.

Doctrina in cauza a fost numita de autorul ei "Evanghelia bogatiei". Carnegie nu numai o propovaduieste, dar si incearca sa ii converteasca la ea pe colegii sai milionari. Esenta ideii este simpla si surprinzatoare: "Cel ce moare bogat moare neimplinit si in dizgratie". Datoria bogatului este sa-si considere averea "un fond dat lui spre administrare" pentru a produce "cele mai benefice rezultate pentru societate". Astfel, milionarul devine simplul agent "pentru confratii sai mai saraci, punand in serviciul lor experienta si capacitatile administrative superioare".

Doctrina lui Carnegie produce o dubla rasturnare de perceptie. Pana la el, investitia productiva – si implicita creare de locuri de munca – era considerata modalitatea unica si suprema prin care capitalistul serveste comunitatea. Carnegie atrage atentia ca, investind productiv, menirea acestuia este doar pe jumatate indeplinita. Capitalistul poate si trebuie sa faca mult mai mult.

In al doilea rand, Carnegie introduce distinctia dintre ceea ce era numit "caritate" si ceea ce el numeste "filantropie". In vreme ce caritatea are scopul de a aduce alinare, filantropia are scopul de a reforma, civiliza sau a transforma societatea prin cunoastere si cultura. Obiectivele ei sunt sa creeze universitati, observatoare astronomice, biblioteci, sali de concerte, parcuri. Mai mult, caritatea este un act personal, in vreme ce filantropia este parte a unui sistem al ordinii naturale.

Andrew Carnegie

Observam aici cum toate elementele noii doctrine a marelui capitalism ce pluteau in aer se aduna si se leaga intr-o sinteza: functionarea legilor naturii intr-o ordine sociala capitalista permite acumularea de mari averi. Donatiile celor ce au adunat averile fac posibil ca saracii sa se poata autoeduca, sa devina autonomi si "sa se ajute singuri", folosind intelegerea functionarii aceleiasi ordini naturale pentru a deveni prosperi. Acest mod de a inchide cercul este tot o lege naturala. Iata de ce doctrina filantropica se manifesta prin donatii conditionate. Ideea de "self help" presupune ca cei ce beneficiaza de donatii trebuie sa se oblige implicit la un efort de autoeducare. In mod ideal, la randul lor, odata iesiti din saracie, ei ar trebui sa continue ciclul. Pe scurt, donatiile nu trebuie sa perpetueze dependenta, lena si alte atitudini ce tin oamenii la limita subzistentei. De altfel acesta este unul dintre pericolele caritatii. Caritatea este un act personal si eventual religios. Filantropia este un act secular in consonanta cu ordinea naturala. Caritatea are doar o functie moral-psihologica. Filantropia este o rotita a unui mare sistem economic.

Pe scurt, rezultatul nu este numai o imagine a ordinii economice ce imbina instinctul profitului si generozitatea, profitul si darul intr-un sistem armonios, ci si o imagine paradoxala a milionarului: un personaj angajat intr-un efort cvasi-stoic de a se armoniza cu o lege naturala ce leaga irevocabil binele public si capitalismul.

Sistemul doctinar al lui Carnegie este, astfel, incununarea unui lung efort prin care liderii marelui capital american au incercat timp de aproape o jumatate de veac sa rationalizeze o doctrina prin care sa explice, sa legitimizeze si sa motiveze actiunea lor in lume. Extrema si fortata, cum poate parea celor obisnuiti cu cliseele privind lacomia si inumanitatea capitalista, impactul sintezei lui Carnegie a fost imens. Se creeaza un nou sistem de asteptari sociale si cu el se creeaza o noua presiune psihologica.

Ar fi exagerat sa se creada ca americanii cred naiv in aplicarea ad litteram a preceptelor "evangeliei" lui Carnegie. Dar se creeaza asteptarea ca marii milionari sa doneze o buna parte din avere pentru acte filantropice. Are loc o mutatie radicala de perceptie publica. Cand un milionar precum Astor se stinge din viata, desi doneaza o suma importanta pentru o biblioteca, el dezamageste anticiparile publicului, iar donatia sa este considerata meschina. O noua norma culturala se crease. Uneori mai vizibila,

alteori mai degraba implicita, ea a ramas de atunci o constanta a culturii capitalismului american si, azi, din ce in ce mai mult si una a celui global.

Concluzii

Aceast a succinta privire asupra ideilor si valorilor parintilor marelui capitalism american atrage cateva concluzii. Prima priveste contextul in care trebuie privite deciziile unor Buffet sau Gates: o subcultura capitalista a marilor averi in care incercarea de a rationaliza pozitia sociala privilegiata ia de multe ori forma extrema a "Evangheliei bogatiei". O a doua este ca ideile si tribulatiile capitalistilor americani din secolul XIX ne arata ceva despre capitalism in sine. Si anume, cat de mult din modul sau de functionare depinde de ideile, valorile si caracterul celor ce – ca patroni, muncitori sau manageri – il creeaza si sustin.

Aceasta ne reaminteste faptul ca ordinea capitalismului este o forma de civilizatie – cea mai complexa si sofisticata – ce presupune o cultura si valori proprii. Intelegem astfel mai bine diferenta dintre, pe de o parte, rudimentele mecanicii institutionale a capitalismului si, pe de alta, capitalismul ca mod de viata si cultura ce se poate inalta pe pedestalul oferit de acestea. Pentru a-si atinge insa potentialul, este nevoie ca cei ce functioneaza in regulile sale si, mai ales, cei ce sunt primii si cei mai vizibili beneficiari ai sai, sa faca un efort de autostapanire si vointa civilizatoare. Faptul ca in perioada "capitalismului salbatic" businessmenii aveau preocupari atat de elocvente si pragmatice privind chestiuni de maxima relevanta publica si faptul ca, prin modul in care au instrumentat acele preocupari, au avut o influenta profunda asupra culturii americane si a capitalismului, ofera un exemplu de astfel de efort. Ei nu s-au multumit sa se limiteze la sfera lor restransa de productie si afaceri sau la impactul indirect asupra culturii materiale, ci au intervenit hotarat, schimband cursul educatiei si al vietii intelectuale intr-o directie pragmatica si constructiva, pe care o asociem azi cu spiritul american.

Nu trebuie sa idealizam acest caz istoric. Trebuie insa sa realizam cat de mult din ceea ce credem despre capitalism si cultura sa ramane afectat de insidioasele reziduuri ideologice ale mitologiei si discursului de stanga. In acelasi timp, trebuie sa intelegem dimensiunile efortului de inteligenta si imaginatie necesar construirii unui discurs alternativ care sa reflecte si in acelasi timp sa modeleze realitatea capitalismului. In sfarsit, aceasta privire generala spre cazul american ne ofera un set de criterii pe baza carora putem sa judecam nu numai fenomenul capitalist si capitalistii in general, dar si pe autoproclamatii lideri ai capitalismului tranzitiei romanesti. Concluziile unei astfel de judecati, implicite pe tot parcursul textului de mai sus, sunt prea evidente ca sa mai merite o elaborare.

Text scris in 2006 si

publicat initial in Revista 22